

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ

ВИПУСК 13

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 13

*Київ
УНІСЕРВ
2002*

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ: Збірник наукових праць.
Випуск 13. - К.: УНІСЕРВ, 2002. - 110 с.

Редакційна колегія:

А.Г.СЛЮСАРЕНКО, д-р іст. наук (голова);
І.Ф.КУРАС, академік НАН України;
В.К.БОРИСЕНКО, д-р іст. наук (відповідальний редактор);
М.І.ГЛАДКИХ, д-р іст. наук;
Л.Л.ЗАЛІЗНЯК, д-р іст. наук;
В.І.СЕРГІЙЧУК, д-р іст. наук;
В.В.ПИЛИПЕНКО, канд. іст. наук (відповідальний секретар)

Адреса редакційної колегії:

*01033, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства*

Рецензенти:

д-р іст. наук Г.А.СКРИПНИК
д-р іст. наук В.Н.СТАНКО

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/7 збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю “історичні науки”.

(Бюлетень ВАК України. - 1999. - № 4.)

**Видання змакетоване і надруковане на обладнанні, наданому Міжнародним Фондом
«Відродження»**

ЗМІСТ

<i>Масакі УМЕБАЯШІ</i> . Обрядовість Нового року в японській етнокulturі	5
<i>Світлана ГАВРИЛЮК</i> . Реконструкція пам'яток церковної архітектури Волині у другій половині XIX - на початку XX століть	9
<i>Марина ГРИМИЧ</i> . Теоретичний доробок “Комісії для виучування звичаєвого права України”	13
<i>Віктор ВОЙНАЛОВИЧ</i> . Тоталітарний режим і етноконфесійні об'єднання в Україні (друга половина 40-х - перша половина 60-х років XX століття)	18
<i>Лідія МЕЛЬНИЧУК</i> . Гончарство Поділля XIX - початку XX століття: історіографія проблеми	22
<i>Мирослав БОРИСЕНКО</i> . Радикальні концепції організації простору в тоталітарній культурі 1920-х років	27
<i>Степан ДРОВОЗЮК</i> . Питання національної свідомості селянства 20 - 30-х років XX століття в українській історіографії	30
<i>Йосип ФЕДАС</i> . Феномен українського вертепу	34
<i>Андрій ТЕМЧЕНКО</i> . Контекстуальна семантика числа три в українських замовляннях	38
<i>Ірина НЕСЕН</i> . Міфообрядовий аспект простору у весіллі Центрального Полісся	41
<i>Олеся МАНДЕБУРА-НОГА</i> . Народини: вірування, звичаї, обряди поліщуків (за експедиційними матеріалами)	46
<i>Людмила СМОЛЯР</i> . “Жіноче питання” в політичних партіях Наддніпрянської України початку XX століття	51
<i>Катерина КОБЧЕНКО</i> . Вищі жіночі курси в Києві в 1917 - 1920 роках	55
<i>Ірина ПОНОМАРЬОВА</i> . Етномовна ситуація серед греків українського Приазов'я	59
<i>Марія ПАРАХІНА</i> . Наукова спадщина Катерини Грушевської 20 - 30-х років XX століття	62
<i>Олександр СІВЕР</i> . Черкес (Кавказький горянин): формування літературного стереотипу	67
<i>Оксана ГАЛЬКО</i> . Календарні Різдвяні обряди бойків Карпат наприкінці XIX - першої половини XX століття	72
<i>Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА</i> . Лемки України: історія, культура, духовність	76
<i>Олександр ЗАВАЛЬНЮК</i> . Василь Біднов - професор Кам'янець-Подільського Державного Українського університету (1918 - 1920 роки)	81
<i>Тетяна ШЕВЧЕНКО</i> . Доми Товариства Ісуса, їх фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572- 1647	86
<i>Світлана ТРУХМАНОВА</i> . Про підготовку кадрів радянських спеціалістів у 20-х роках XX століття. (На матеріалах подільських міст)	93
<i>Андрій ЗАБЛОВСЬКИЙ, Масакі УМЕБАЯШІ</i> . Звичаї “саджати на лубок” та “убасте” в українській та японській етнокulturній традиції	99

**ПРО ПІДГОТОВКУ КАДРІВ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦІАЛІСТІВ
у 20-х роках ХХ століття
(на матеріалах подільських міст)**

Питання підготовки радянських спеціалістів привертає увагу сучасних дослідників насамперед недостатньою вивченістю. Такий стан обумовлений тривалим одностороннім підходом, який базувався на радянських ідеологічних засадах. Соціологічні уявлення, як ідея двох основних складових радянського суспільства - класів пролетаріату та селянства з прошарком інтелігенції, довгий час зумовлювали ставлення до останньої, як до другорядної верстви населення. Поняття "інтелігенція" (від лат. *Intelligens* - розумний, розуміючий) склалося насамперед на основі професійної приналежності людини до спільноти людей, що займаються розумовою, творчою працею, розвитком та поширенням культури, мають відповідну, як правило, вищу освіту, але нерідко характеризує людину з морально-етичної точки зору, вбачаючи у представниках інтелігенції втілення високої моральності та культури. Загалом, дослідженням за радянського часу була притаманна позитивна оцінка більшовицьких соціальних перетворень, зокрема створення нової інтелігенції шляхом формування верстви радянських спеціалістів.

З 90-х рр. ХХ ст. відбувається перехід до вільного від радянських ідеологічних догм бачення вказаної проблеми, напрями досліджень розширюються, стають багатоплановими. Враховуються як потреби у розробці концептуальних питань, так і розгляд проблематики конкретних тем. Велику увагу дослідників привертає аналіз феномену інтелігенції, сутності поняття, розвитку та значення цього соціального утворення у суспільстві та в історії.

Російський соціолог М.Н. Руткевич, підкреслюючи найбільші труднощі при дослідженні складу радянської інтелігенції, звертається до питання про її соціальну неоднорідність. Він вважає необхідним дослідження як груп осіб висококваліфікованої розумової праці (інженерів, лікарів, вчителів, науковців і т.п.), яких звичайно називають спеціалістами, так і груп службовців-неспеціалістів, а також осіб, які виконували функції управління. Остання група вже у 20-х рр. отримала назву "номенклатури", але розглядалась соціологами як окрема одиниця з 60-х рр.

Сучасні дослідники підкреслюють швидкі темпи зростання радянської інтелігенції: формуючись у 20-х роках, вона наприкінці 30-х складала одну шосту, а через півстоліття вже третю частину населення СРСР. В Україні лише за тринадцять років після перепису 1926 р. її чисельність зросла майже у чотири рази.

Всебічний розгляд розвитку та ролі інтелігенції в українському суспільстві подано у 3-томній колективній праці під редакцією Ю.О. Курносова "Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)"¹.

Відбиваючи вплив подій української революції на робітництво, О.П. Реєнт у своєму дослідженні висвітлює систему професійної підготовки кадрів, участь у ній інтелігенції. Автор підкреслює, що, незважаючи на зусилля влади в галузі культурно-освітньої політики, "небували якісні втрати в галузі культури" не були заповнені. До того ж "нехтуванням, а то й репресіями щодо інтелігенції було майже знищено здатність населення відтворювати висококультурний шар інтелектуальної еліти"².

Важливим кроком на шляху вивчення процесу формування інтелігенції в Україні є монографія Г. Касьянова "Українська інтелігенція 1920-х - 30-х рр.: соціальний портрет та історична доля". Цієї проблеми торкаються й інші українські історики³. Основним лейтмотивом досліджень Г. Касьянова є розгляд процесу соціально-психологічної трансформації української інтелігенції, який бере свій початок у 20-х роках ХХ ст. Слідом постає потреба розгляду особливостей процесу формування цієї верстви у регіонах, ролі соціально-економічних чинників цього процесу, результатів втручання влади. Виникає необхідність враховувати великі розбіжності у трактуванні терміну "інтелігенція" - від поширеного у 20-х роках співвідношення її лише з спеціалістами - інженерами, вчительством, медпрацівниками, науковцями, особами творчих професій тощо до включення в склад інтелігенції духовенства, деяких категорій військовослужбовців, різного роду службовців, партійної номенклатури. Автор вважає за доцільне по можливості обмежитися першим складом, зауваживши при цьому, що у вказаний період відбувався частковий перехід з однієї верстви до іншої. Привертає увагу історико-соціальний парадокс дефініцій: у документах та публікаціях нерідко службовців відносили до інтелігенції за освітніми чи функціональними критеріями, а у статистиці навпаки, невеликі групи власне інтелігенції входили до більш широкої верстви службовців. (Поза останньою лишалася лише група осіб творчої праці). Завдяки використанню терміну "інтелігенція" у різних значеннях відбувалася підміна суті явища, яке внаслідок цього важко піддається статистичному обстеженню.

Поділля у контексті вказаної проблеми становить цікавий приклад формування кадрів радянських спеціалістів у регіоні з переважанням сільськогосподарського населення над пролетарським. Майже 90 % людності Подільської губернії 20-х рр. становило сільське, а решта - міського.

Радянська влада на Поділлі спиралася на приїжджих робітників⁴. Вихідці з незаможного селянства становили ще одну верству підтримки нового ладу. З цих же верств влада намагалась сформувати і кадри радянських спеціалістів.

Такі міста, як Вінниця, Гайсин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Тульчин були місцем перебування губернських, окружних органів влади, там розташовувалися різноманітні установи, навчальні заклади, тобто зосереджувалася основна маса освіченого населення губернії, спеціалістів

розумової праці. Це було характерно і для всієї України: на середину 20-х рр. близько 73% службовців України за даними перепису 1926 р. проживали у містах⁵.

На Поділлі кадри фахівців розумової та творчої праці за підсумками Всесоюзного міського перепису 1923 р. нараховували близько 25 тис. осіб, що становило 6,25% від загальної маси населення міст, яке дорівнювало бл. 400 тис.⁶

За матеріалами перепису виокремлюються професійні групи службовців та осіб вільних професій. Треба уточнити, що за переписом до першої входили як працівники культури, освіти та медицини, так і працівники зв'язку і торгівлі, адміністрації та суду, діловодний та обліково-контрольний персонал. Привертає увагу об'єднання в одній групі як чиновництва, так і безпосередньо інтелігенції, яких, починаючи з 20-х рр. все частіше називали "спецами". Категорія службовців складала 22,6% відносно кількості самодіяльного населення окружних міст Поділля⁷. Другу групу - осіб вільних професій, складала адвокати, митці, артисти й музиканти.

За даними з доповіді губкому КП(б)У про стан Подільської губернії у 1923 р. можна довідатись про кількість груп інтелігенції та про ретельний нагляд за нею: 914 педагогів, з них політнеблагонадійних - 71 (з червня по серпень їх кількість зросла до 128); 277 юристів, з них політнеблагонадійних - 16 осіб; 205 лікарів, політнеблагонадійних - 13; 77 інженерів та 64 техника (чисельність неблагонадійних інженерів з червня по серпень зросла з 10 до 26, та техніків - з 9 до 30)⁸. Статистичний бюлетень губстатбюро за демографічним переписом 1923 р. подає по всіх містах та містечках Поділля: інженерів - 123 особи, лікарів - 523, професорів вищих навчальних закладів - 36, письменників та журналістів - 21, артистів та художників - 299.

З погляду влади на початку 20-х рр. 80% інтелігенції Поділля складала радянські службовці, що констатує доповідь губстатбюро про стан Подільської губернії. Інформатори губвідділу ДПУ повідомляли, що через складне матеріальне становище всі вони були зайняті пошуком засобів до існування⁹.

Стосунки радянської влади та інтелігенції 20-х рр, були досить складними, як через її соціальне походження, так і через недовіру до її політичних поглядів. Лідери більшовицької партії, формуючи соціальну структуру суспільства, розглядали її з класових позицій. Внаслідок цього всі верстви являли собою щось на зразок матеріалу, змінюючи який, більшовицька партія мала зводити будівлю нового радянського суспільства. В зв'язку з таким підходом стара інтелігенція відчула на собі позицію партії. Старою інтелігенцією звичайно називали спеціалістів розумової та творчої праці, що отримали освіту ще за часів царської Росії. Цей термін фігурує і в джерелах того періоду, з одного боку, відкрито вороже ставлення радянської влади, обумовлене точкою зору В. Леніна, опублікованою у статтях "Залякані крахом старого і борці за нове" і "Як організувати змагання", а з іншого - прагматичний підхід, що з весни 1918 р. поширюється як державна політика: широке використання знань і досвіду кадрів старих фахівців. Останній підхід можна вважати методом для підготовки нових

кадрів, адже ставлення до інтелігенції як до супротивника, якого неможливо використати без примусового тиску, залишилось і було відбито у праці

М. Бухаріна "Економіка перехідного періоду", що вийшла у 1920 р. Так, характерною для X розділу книги фразою є "насилля та примус до непролетарських верств"¹⁰. Ленін загально оцінив цю главу як чудову, що теж говорить про його підхід до цього питання на додаток до заклику організувати систематичне насильство над буржуазією та її пособниками - буржуазними інтелігентами¹¹.

Перехід до нової економічної політики майже не змінив ставлення партії до інтелігенції. Г. Касьянов вбачає одну з причин цього у перетворенні інтелігенції з переможеного політичного противника на небезпечного ідейного конкурента¹². Рационалізм, "революційна доцільність" обумовлювали як залучення військових, технічних фахівців на бік радянської влади, так і вкрай нетерпиме ставлення до гуманітарної інтелігенції. До того ж вказані процеси супроводжувалися жорстким контролем за діяльністю спеціалістів, утисками, політичними переслідуваннями та репресіями, що призводило до зменшення їх кількості. Систематичні "адміністративні розстріли", що практикувалися надзвичайними комісіями, ревтрійками як спеціальними органами "боротьби з контрреволюцією" мали на меті залякати та підкорити, примусити служити більшовицькій владі. У листі до голови Полтавського губвиконкому В. Порайка видатний письменник Володимир Короленко писав про "червоний терор" у Миргороді, висловлюючи протест проти безсудних розстрілів НК¹³.

Практика репресій мала місце і на території Поділля, де В. Порайко обіймав посаду голови Подільського губвиконкому на початку 20-х рр. Інформатори ДПУ повідомляли про настрої інтелігенції, що бралось до уваги при подальших її переслідуваннях¹⁴. Так, у політичному огляді Подільської губернії за липень 1923 р. відзначалося, що серед учительства Вінницьких педкурсів існує група педагогів, яка проводить серед учнів "націоналістичну та шовіністичну" пропаганду, серед учительства м. Гайсина - група, що впроваджує "релігійні та петлюрівські" ідеї та пов'язана з автокефальним єпископом Борецьким, серед медперсоналу виявлено 50 політнеблагонадійних лікарів, які за поглядами близькі до кадетів, есерів та меншовиків. На всіх членів цих груп збирались компрометуючі матеріали¹⁵.

Проте радянська влада вимагала освічених працівників в галузі державного управління, керівництва економікою та виробництвом. Більшовики були вимушені звертатися до "старих спеціалістів", використовувати досвід колишніх службовців, намагаючись їх контролювати.

Вже 21.06.1920 р. за підписом голови надзвичайної Подільської губернської ревтрійки Лисенка з'являється наказ про те, що з цього моменту службовці всіх державних установ м. Вінниці вважаються звільненими¹⁶. Усі, хто претендував на службу у радянських інституціях, мали пройти через біржу праці. Але радянським установам бракувало досвідчених адміністраторів. Це стало причиною затримки організації насамперед відділу управління губвиконкому¹⁷.

Більшовикам доводилося вибирати між досвідченими людьми і відданими партії особами. Частіше на відповідальні посади призначалися "свої люди", а досвідчені спеціалісти понижувалися до рівня технічних виконавців, маючи при цьому нести відповідальність за кінцевий результат. У характеристиках відповідальних працівників Подільської організації КП(б)У, призначених на адміністративні посади, відданість партії подається як найважливіша риса осіб, наприклад:

<i>Прізвище</i>	<i>Посада</i>	<i>Спеціальність</i>	<i>Характеристика</i>
Порайко Василь Іванович	Голова губвиконкому	юрист	"Политически цельный, выдержанный коммунист, с крепкой силой воли. Хороший агитатор и организатор".
Ракітов Григорій Давидович	Зав. відділом Управління губвиконкому	вчитель	"Политически цельный, преданный коммунист, с глубоким пролетарским чутьем. В советской и партийной работе наиболее ценен как организатор. Хороший агитатор" ¹⁸

Із списків членів губвиконкому від 25.12.1923. дізнаємось про освітній рівень керівних осіб: з 41 особи -11 робітників, 1 лікар, 4 службовці та 6 інтелігентів (до них віднесено вчителів та журналістів), а решта - селяни, в яких щонайбільше вказана "нижча", тобто початкова освіта¹⁹. З 11 членів президії подгубвиконкому "нижчу" вказали 5, середню - 1, 4-х класну - 3, домашню - 1 особа²⁰.

У губернській партійній пресі часом відображалися випадки формальної організації радянських установ. Ще одним недоліком ставала необізнаність нового керівництва. У статті, надрукованій 23 червня 1920 р. у газеті "Вісті", анонімний автор, згадуючи ситуацію 1919 р. з її швидкими військово-політичними змінами, розповідав, що міське населення реагувало таким чином: "користуючись тим, що з початку, звичайно, прибувають робітники не місцеві", біржу праці переповняли "франтуваті панночки і молоді люди, що раптово опинилися безробітними". Розраховуючи на певні вигоди становища при владі, пристосуванці добивались місця в установах, а через швидкі зміни влади всі їх "провини" могли лишатися безкарними. Автор статті закликав не допустити повторення цих фактів улітку 1920 р. і вимагав "голосно назвати прізвища всіх тих, хто розкрадав народне добро, всіх спекулянтів і мародерів", щоб запобігти їхньому доступу до радянського апарату²¹.

Простежується подвійна мета такого звернення: автор від імені радянської влади виступає на її захист, намагаючись одночасно уникнути відповідальності за організаційні прорахунки. В той же час готується соціальний фунт для легкого сприйняття наступних репресивних дій проти службовців.

Незабаром у 1921 р. лунають заклики Подільського губкому КП(б)У повітовим партійним комітетам, в яких вимагається виключати з партії ті

інтелігентські та дрібнобуржуазні елементи, особливо з числа радянських працівників, які не пов'язані з партією ніякою традицією і спільною боротьбою, і для яких партквиток служить лише пропуском до місць в апараті управління²².

Складне становище для більшовиків у кадровому питанні відбиває огляд діяльності Могилівської повітової організації КП(б)У у вересні 1922 р.: загальна робота ускладнюється тим, що і радянський апарат не на висоті. Немає відповідних своєму призначенню завідуючих відділами управління, земельним, народної освіти і т.ін.²³

Протокол губпартнаради 13.12.1921р. зафіксував погляд партійних та адміністративних працівників: *створити нові кадри пролетарської інтелігенції, замінити товаришів, що засиділись на відповідальних постах часто не з своєї волі, а через нестачу зміни...*²⁴ Перевиховувати старих спеціалістів вважалося хоча й необхідною, але у більшості випадків безнадійною справою, тому основний наголос робився владою на вихованні нових кадрів спеціалістів - радянських.

Їхня підготовка здійснювалася у системі профосвіти (в яку на той час ходили не тільки середні, а й вищі навчальні заклади). Профосвіта Поділля нараховувала на середину 20-х рр. 12 вищих навчальних закладів (ВУЗ) та 46 профшкіл із загальною кількістю 2242 студенти та 3574 учні, які складали інтелектуальний потенціал розвитку регіону. Відомими навчальними закладами Поділля були Кам'янецький та Вінницький інститути народної освіти, Кам'янецький сільськогосподарський інститут та хімічний технікум, Сутиський сільськогосподарський технікум, Вінницький фармацевтичний та музичний технікуми. Сітка педустанов налічувала також 6 педкурсів, з котрих одні були єврейськими, а інші - українськими. Цільовими завданнями профшкіл були визначені сільськогосподарська та індустріально-технічна освіта. Деякі з профшкіл спеціалізувалися на певних галузях виробництва: Могилівська - на виноградарстві, Кам'янецька - лісова, Гніванська - хімічна (цукрова), Барська та Новоушицька - механічні, Вінницька - електромеханічна, Брацлавська - механіко-будівельна²⁵.

Поширеним ставав шлях до вузу через школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) та робітничі факультети (робітфаки). Шкіл ФЗН у губернії налічувалося 13. З них три у Вінниці (поліграфічна, при заводі "Молот", при електростанції), Дунаєвецька текстильна, Кам'янецька - сільськогосподарського ремонту, Жмеринська залізнична та при цукрових заводах²⁶. Серед міст Поділля найбільшим центром профосвіти була Вінниця, де у 1922 - 23 навч. році налічувалося 17 професійно-освітніх установ²⁷.

За соціальним та національним походженням студентство подільських вузів та учні профшкіл у 1924 р. розподілялись таким чином²⁸:

<i>Соціальне походження</i>	<i>Студенти вузів</i>	<i>Учні профшкіл</i>	<i>Національне походження</i>	<i>Студенти вузів</i>	<i>Учні профшкіл</i>
із селян	57,1%	35%	українців	74%	56%
із службовців	18,5%	20,5%	євреїв	20%	33,7%
із робітників	10,1%	22,7%	росіян	3%	5,5%
з інших верств населення	14,3%	21,8%	поляків	1,6%	5,2%

Бюлетень Подільського губстатбюро №2(29) за квітень - червень 1925 р. подає вже іншу інформацію, за якою в усіх установах профосвіти навчалося найбільше дітей селян - 43% та службовців - 26,5%, а робітників - лише 9,7%; на Вінницьких та Кам'янецьких профкурсах - 66,3% дітей робітників; у школах фабзавуча - 80,9% дітей робітників²⁹.

Вирішення проблеми навчання та виховання нових кадрів з підростаючої молоді гальмувалось матеріальними проблемами. Заповнення шкіл дітьми робітників та селян-незаможників поставило перед губпрофосвітою питання про забезпечення найбільш бідної частини учнів. Була дана директива про організацію при всіх школах інтернатів. У Вінниці був створений інтернат на 55 чоловік, але всіх незаможників не змогли забезпечити ні житлом, ні харчуванням. У доповіді говорилось: "Становище учнів буде в цьому році (1924 -1925) критичне..."³⁰ У грудні 1923 р. ЦК КП(б)У надав Подільському губкому кошти на утримання лише 25 безробітних підлітків, направивши їх у ФЗН³¹. Інші учні навчалися за свій кошт, відчуваючи на собі контроль влади у соціальному аспекті.

Про те, як створювались нові кадри інтелігенції пролетарського походження, дає уяву витяг з протоколу оргбюро ЦК ВКП(б) № 111 про чистку середніх та вищих навчальних закладів, що був ухвалений на засіданні бюро Могилів-Подільського окружного партії від 15.04.1929 р. з грифом "Цілком таємно": при наборі до шкіл I та II ступеню приймати в першу чергу дітей робітників, наймитів, бідноти, середняків і дітей осіб, які прирівнені до робітників³².

Зміни соціального складу подільського студентства проводилися шляхом академічних перевірок та чисток. Так, в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти було "вичищено" 30% всіх студентів (50 чол.), а на їх місце надіслано 39 представників комітетів незаможного селянства (незаможників чи комнезамівців) та комсомольців з Вінницьких педкурсів і 30 осіб з Тульчинських педкурсів³³. З 600 студентів вузів Поділля було 268 членів комнезамів, а з 723 учнів сільськогосподарських шкіл було 436 комнезамівців³⁴.

Вінницький окружний комітет КП(б)У контролював склад учнів шкіл профосвіти за допомогою норм прийому за соціальною ознакою, які подавались з метою "раціонального комплектування та пролетаризації шкіл профосвіти".

До документу додавалась примітка, що "в графі "селяни" по школах с.г. не менш 50% місць відводиться для батраків та бідноти. Група селян або робітників, коли немає достатнього контингенту, може поповнюватись одна за рахунок другої, але ні в якому разі ці групи не можуть компенсуватись другими групами"³⁵.

Бюро Могилів-Подільського окружного комітету КП(б)У постановою від 15.04.29. наказувало директору педагогічного технікуму: "перевірити та вичистити зі складу студентства весь непевний та чужий елемент. При переведенні нового набору домагатись... самого гострого соціального добору..."³⁶. Таким чином, діти заможних селян, непманів, "буржуазних спеців", духовенства, "колишніх людей", які за визначенням наркома юстиції та Генерального прокурора УСРР у 1928 р. Василя Порайка вважались соціально-ворожими або чужими елементами, ставали вигнанцями. (Інформаційно-директивний лист "Про контрреволюцію серед молоді")³⁷.

Голова бюро Гайсинського окркомітету КП(б)У Глинський характеризував склад учнів технічної школи м. Гайсина як "нікудишній": більша частина - "куркульський елемент", робітників дуже мало, решта - діти ремісників та торгівців³⁸. Склад учнів Гайсинської педагогічної школи теж був незадовільним у соціальному плані: робітників - 7%, селян - 67%. Саме тому наказувалося зарахувати до лав учнів близько 50% представників комітетів незаможного селянства³⁹.

Резолюція Могилівського окрпарткомітету від 4.04.1929 р. про стан профосвіти насичена фразами щодо "засміченості шкіл за соціальним походженням учнів", переважання в них "куркульського, попівського та непманського елемента"⁴⁰. Встановлення факту великої кількості учнів, що приховують своє соціальне походження, вважалося за підставу для загальної перевірки учнів всіх профшкіл і усунення від навчання небажаних елементів. Тим, хто був винний у наборах учнів без врахування соціального походження, погрожували притягненням до судової відповідальності.

Факти свідчать, що, незважаючи на деяке скорочення кількості радянського чиновництва, випускники профшкіл інколи не повертались на сільськогосподарські підприємства, а влаштовувались на посади службовців. Це повідомляє додаток до постанови по профосвіті бюро Могилів-Подільського окружного комітету КП(б)У від 15.04.1929. Для гарантованого повернення випускників висувалась пропозиція "максимально охопити профшколами дітей членів колгоспів та спрямувати роботу сільськогосподарських профшкіл на підготовку колективізатора сільського господарства"; зростання кількості дітей робітників та незаможного селянства у профшколах забезпечити шляхом збільшення стипендій⁴¹.

Лояльні спеціалісти, що формувалися у царській Росії, у 20-х рр. ще намагалися використати свої знання та досвід у різноманітних міських установах та організаціях, але, не влаштовуючи нову владу за соціальними та політичними ознаками, були приречені на переслідування. Співпраця радянських, господарських та партійних органів під контролем останніх перетворювалась на

фактичне підпорядкування партії, виконання партійних директив. У доповіді Подільського губернського комітету КП(б)У (лютий 1923 р.) більшовицька влада, намагаючись зняти з себе відповідальність за те, що відбувалося у губернії, проголошувала, що партапарат весь цей час був додатком радянському. У майбутньому "він повинен грати провідну роль, тому що результати чистки радапарату свідчать про колосальну злочинність..."⁴² Службовці ставали заложниками політики партії, спрямованої на посилення контролю. Резолюція засідання бюро Могилів-Подільського окружного КП(б)У про роботу окружного ДПУ від 15.04.1929. повідомляє, що "округ насичений колишніми жандармами, поліцейськими, колишніми білими офіцерами, петлюрівцями, політбандитами та іншими політично неблагонадійними елементами, якими засмічені радянські, кооперативні, професійні та господарські організації". Окружному апарату ДПУ наказувалося уважно стежити за їх діяльністю та, вважаючи, що виселення вказаного елемента у минулому було недостатньо, вживати рішучих заходів по виселенню їх з округу⁴³. Доля Могилів-подільської службової інтелігенції була вирішена. Підтверджувався прогноз Володимира Короленка: країні загрожують нечувані нещастя, першою їх жертвою стане інтелігенція⁴⁴.

На шляху створення власної, радянської інтелігенції партія проводила ще один соціальний експеримент, вважаючи, що одним з важливих засобів поступової пролетаризації та оселянювання апарату управління та наближення його до мас має стати висування на керівну роботу робітників від верстату та селян. Але вже через два роки існування цього соціального експерименту проявилось негативне ставлення до нього як "спеців", так і самих робітників, що відчули наслідки такого керівництва. Інформація про стан роботи з висування від 8.07.1927 р. дає кількість висуванців за два останні роки у 200 осіб. Причому в абсолютній більшості це були робітники по місту Вінниці (з 85 осіб - 68 робітників) і селяни в районах. Рівень висуванців був невисоким. Вони не мали потрібної кваліфікації, їх часто переміщувалися з однієї галузі в іншу, навіть знімали через професійну непридатність⁴⁵.

Так, на підприємствах Дунаєвецького куща текстильної промисловості була спроба під впливом спеціалістів звільнити робітничого директора Маслова. У доповіді Подільського губернського комітету КП(б)У в лютому 1923 р. відзначалося, що "деякі господарники дозволяють собі звільняти робітничих директорів та замінити їх спецами"⁴⁶.

Таким чином, радянську інтелігенцію влада намагалась сформувати шляхом масового створення кадрів спеціалістів із таких верств суспільства, як найбільш селянство та пролетаріат. Було надано освіту широким масам населення, піднято їх з низів до рівня суспільної діяльності. Але оцінювалася діяльність фахівців не стільки за здібностями чи придатністю до тієї чи іншої праці, як за анкетною. Штучність класового підходу, необґрунтованість соціальних експериментів, свідоме порушення соціальної ієрархії, заважали природньому розвитку суспільства та особистості, а також породжували широку маргіналізацію населення. Революція зруйнувала попередню соціальну структуру суспільства,

натомість проголошуючи принцип: "Хто був ніким, той стане всім". Зворотньою стороною ставало перетворення того, хто був "кимось" у "ніщо". Інтелігенція розчинялась серед інших верств населення, поступово втрачаючи частину характерних рис, можливо, лише генетично та за традиціями сімейного виховання лишаючись запасником інтелектуальних сил. Політика більшовиків призвела до безповоротних втрат наявного потенціалу розвитку соціальної структури суспільства.

- ¹Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) у 3-х книгах. - К., 1994.
- ²Ресент О.П. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. - К., 1996.
- ³Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х рр.: соціальний портрет та історична доля. - К., 1992; Ткачова Л.І. Соціальне обличчя української інтелігенції 20 - 30-х рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - К., 1992. - Вип.2. - С.68 - 74; Шипович М. А. Радянське керівництво та літературно-мистецька інтелігенція України: 20-ті рр. // Український історичний журнал, 2000. - №1. - С.95 - 102; Жезицький В.Й. Репресії в середовищі молоді у другій половині 20-х рр. Історія України: Маловідомі імена, події, факти. - К, 1996. - Вип. 1. - С.409-416.
- ⁴Трухманова С Динаміка кількості та складу міського населення Поділля за родом занять у 20-х - на початку 30-х рр.ХХ ст. // Етнічна історія народів Європи. - К., 2001. - Вин.8. - С.66.
- ⁵Касьянов Г. Укр. інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К. - Едмонтон, 1992. - С.95 - 96.
- ⁶Бюллетень Подольського губернского статистического бюро. -Винница, 1924. -№2(25). - Апрель - июнь. - С. 16- 17.
- ⁷На дві самодіяльних (чи зайнятих) особи фактично приходилося три несамодіяльних. (Бюллетень Подольського губернского статистического бюро №2 (25). 1924. // ЦСУ України. - Винница, 1924. - С.8.
- ⁸Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). - Ф. П-1.- Оп.1. - Спр.57. - Арк.5,6.
- ⁹Там само. - Арк.4.
- ¹⁰Бухарин Н.И. Избранные произведения. - М., 1990. - С. 189, 192, 193, 197.
- ¹¹Ленін В.І. Повне зібрання творів: Пер. з 5-го вид. (М., 1969). - К., 1973. - Т. 35. - С 186, 187, 190, 194.
- ¹²Касьянов Г. Вказ. праця. – С.17.
- ¹³Короленко В. Письма к Луначарскому // Новый мир. - 1988. - № 10. - С. 199, 200, 203.
- ¹⁴Політичні репресії на Поділлі (20- 30-і рр.ХХ ст.) / Авт. кол.: В.Ю. Васильєв, С.Л. Калитко, П.М. Кравченко, Р.Ю. Подкур. - Вінниця, 1999. - С.67,68.
- ¹⁵ДАВО. - Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.57. - Арк.35, 36.
- ¹⁶Вісті. - 1920 р. - 27 червня.
- ¹⁷Там само. - 29 червня.
- ¹⁸ДАВО. - Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.230. - Арк.8.
- ¹⁹Там само. - Ф.Р-925. - Оп.6. - Сир. 130. - Арк.2,3.
- ²⁰Там само. - Арк.87.
- ²¹Вісті. - 1920. - 23 червня.
- ²²ДАВО.- Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.227. - Арк.1.
- ²³Там само. - Спр.23 1. - Арк. 1.
- ²⁴Там само. - Оп.1-А. - Спр.9 . - Арк.11.
- ²⁵Там само. - Оп.1. - Спр.1569. -Арк.2, 11, 12. Доповідь про стан профосвіти Поділля на 1 жовтня 1924 р.
- ²⁶Там само. - Спр.389. - Арк.11.
- ²⁷Лойко О.Г. Професійна освіта на Вінниччині за часів НЕПу // Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Наук. зап. / Серія: Історія. - Вінниця, 2001. - Вип.3. - С.85.
- ²⁸ДАВО. - Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.1569. -Арк.4, 4 (зв.)
- ²⁹Бюллетень Подольського губернского статистического бюро. - Винница, 1925. - №2 (29). - Апрель. - июнь.
- ³⁰ДАВО. - Ф.П-31. - Оп. 1. - Спр.478. - Арк.5.
- ³¹Там само. - Ф.П-1. - Оп. 1. - Спр. 389. - Арк. 15.
- ³²Там само. - Ф.П-31. - Оп. 1. - Спр.478. - Арк. 114.

- ³³ Там само. - Ф.П-1. - Оп. 1. - Спр.1569. - Арк.4.
- ³⁴ Там само. - Арк. 11.
- ³⁵ Там само. - Ф.П-29. - Оп. 1. - Спр.293. - Арк. 157.
- ³⁶ Там само. - Ф.П-31. - Оп.1. - Спр.478. - Арк.116, 117.
- ³⁷ Жезицький В.Й. Вказ. праця. - С.409, 410.
- ³⁸ ДАВО. - Ф.П-30. - Оп. 1. - Спр.5. - Арк.55.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само. - Ф.П-31. - Оп. 1. - Спр.478. - Арк. 107а.
- ⁴¹ Там само. - Оп.1. - Спр.478. - Арк. 142.
- ⁴² Там само. - Ф.П-1. - Оп. 1. - Спр.40. - Арк.4.
- ⁴³ Там само. - Ф.П-31. - Оп.1. -Спр.478. - Арк. 148.
- ⁴⁴ Короленко В. Вказ. праця. - С.214.
- ⁴⁵ ДАВО. - Ф.П-29. - Оп.1. - Спр.293. - Арк.133 - 135.
- ⁴⁶ Там само. - Ф.П-1. - Оп.1. - Спр.40. - Арк.7

